

Sąmonės filosofija

DEKARTIŠKAS DUALIZMO ĮRODYMAS ŠIUOLAIKINĖJE SĄMONĖS FILOSOFIJOJE

Jonas Dagys

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. 266 76 17
El. paštas: jonas.dagys@fsf.vu.lt

Straipsnyje analitinės filosofijos požiūriu analizuojamas Descartes'o sąmonės ir kūno skirtingumo įrodymas, siekiant atskleisti jo panašumus su šiuolaikinėje sąmonės filosofijoje populiariu Davido Chalmerso pateiktu „zombio“ mintiniu eksperimentu ir juo grindžiamu dualizmo įrodymu. Siekiama parodyti, kad šiuolaikinis modaline semantikos analize grindžiamas įrodymo variantas yra techniškai sudėtingesnis ir atsparesnis fizikalistinei kritikai, tačiau jis paremtas nutylėta ir nepagrįsta episteminio sąvokų skaidrumo prielaida, kuri išskirstina kaip viena originalaus dekartiško įrodymo silpnybių. Tai leidžia tvirtinti, kad Antoine'o Arnauld kritika, pateikta Descartes'o įrodymui, lygiai taip pat sėkmingai taikytina ir Chalmerso antifizikalistiniams samprotavimams.

Reikšminiai žodžiai: sąmonės filosofija, dualizmo įrodymai, „zombio“ mintinis eksperimentas, fizikalizmas.

Rene Descartes'o darbų įtaka šiuolaikiniam analitinės filosofijos diskursui išryškėja kalbant apie praėjusio ir šio šimtmečio filosofų pastangas išspręsti gilius metafizinius klausimus *a priori* būdu, nesistengiant pakilti iš patogiojo filosofinio minkštasuolio. Juk veikiausiai būtent ten, Descartes'o kambaryje prie židinio, ir prasidėjo lig šiolei tebesitęsianti tradicija pamanomumą (*conceivability*) laikyti užtektinai patikimu episteminiu kriterijumi, skiriančiu metafiziškai galimas kontrafaktines situacijas nuo negalimų. Galima teigti, kad pamanomumu

besiremiantis psichofizinio dualizmo įrodymas yra vienas svarbiausių Descartes'o pėdsakų šiuolaikinėje filosofijoje. Ir nors jau šio įrodymo paskelbimo dieną atsirado suabejojusiųjų jo pagrįstumu, o šiandieną Descartes'o pateikta įrodymo versija jau mažai ką įtikintų, naujieji pamanomumu paremti dualistiniai samprotavimai sukelia nemažai keblumų fizikalizmui sąmonės filosofijoje.

Bendriausiu požiūriu, įrodymo esmė yra tokia: jei galiu neprieštaringai suvokti savo sielos (ar sąmonės) egzistavimą be kūno (ar sme-

genų), vadinasi, mano siela (ar sąmonė) gali egzistuoti atskirai nuo kūno (ar smegenų), o tai savo ruožtu reiškia, kad mano siela (ar sąmonė) yra visiškai skirtinga nuo kūno (ar smegenų). Šio nuostabaus samprotavimo beigi įsitikinimo, kad tam tikras metafizikos tiesas galima išvesti vien iš nuosavos sąmonės (ar, tiksliau, joje aptinkamų sąvokų) turinio, šauklių galima sutikti ir tarp svarbių šiuolaikinės sąmonės filosofijos mąstytojų. Reprezentatyviausias pavyzdys – Davidas Chalmersas ir jo pateikiamas mintinis „zombio“ eksperimentas, laikomas vienu galingiausių ginklų antifizikalistų arsenale. Savaiame suprantama, techniniu požiūriu bei kai kuriais aspektais XVII šimtmečio Descartes'o ir XX šimtmečio Chalmerso samprotavimai skiriasi, jie vienodi argumentavimo strategijos požiūriu.

Sieksiu parodyti, kad šiuolaikinė psichofizinio dualizmo išsklaida iš esmės nesiskiria nuo savo užuomazgų. Pirmiausia aptarsiu Descartes'o Apmąstymuose pateikiamą įrodymą bei Antoine'o Arnauld kritines pastabas. Tada dvi- matė sąvokų analizė – Chalmerso ir Franko Jacksono technika – leis išryškinti ir apžvelgti senojo įrodymo trūkumus, įvertinti galimybes jį sutvirtinti ar suformuluoti naują versiją, paremtą mintiniu „zombio“ eksperimentu, tačiau grindžiančiu tą pačią išvadą. Galiausiai mėgin- siu pagrįsti tezę, kad naujasis pamanomumu bei dvi- mate reikšmių ir modalumų analize paremtas dualizmo įrodymas remiasi, – tačiau ne- turi galimybės pagrįsti, – dar viena dekartiška prielaida: visišku episteminiu (bent jau kai ku- rių) sąvokų skaidrumu. Tokia silpnybė leis pra- smingai pritaikyti Arnauld kritiką šiuolaikini- ame kontekste.

Visiško sąmonės ir kūno skirtingumo įro- dymas Descartes'ui tebuvo vienas iš būtinų žingsnių pasirėngiant velesniam sielos nemir- tingumo įrodymui. Sielos, kuri yra *res cogitans*, taigi mąstančioji. Priimta skirti bent keletą

Descartes'o pateikiamo sielos, arba mąstančio- sios substancijos, ir kūno, arba tįsiosios sub- stancijos, skirtingumo įrodymo versijų. Tačiau kad ir kaip formuluojamas, šis įrodymas arti- mas Descartes'o metodologiniam skepticizmui bei kontrafaktinių dalykų padėčių priėmimui, *tarsi* pastarosios būtų aktualios. Regis, idėjoje, kad neegzistuoja niekas, išskyrus tą idėją mąs- tantį transcendentalinį *ego*, nėra nieko prieš- taringo, logiškai neįmanomo ar absurdiško. Taigi jei sutiksime, kad sprendinys *cogito ergo sum* yra neabejotinas (bent jau tuo metu, kai yra mąstomas), kai niekuo kitu negalima ne- suabejoti, tai, kai kurių tyrinėtojų teigimu, tu- rėsime sutikti su išvada, kad šis *ego* yra mąs- tantis ir mąstymas priklauso jo prigimčiai; o iš čia tiesiogiai išplaukia sąmonės ir kūno skir- tingumas. Pasak Bernardo Williamso, „šio ‘tik- ro’ skirtingumo įrodymas iš esmės yra toks: Descartes'as gali būti užtikrintas savo, kaip mąstančio daikto, egzistavimu ir vis dėlto abe- joti, ar jis turi kūną, – taigi jis ir jo kūnas (jei toks yra) turi būti iš tikrųjų skirtingi“ (Williams 1967: 346). Michaelas Hookeris šią versiją va- dina abejonės argumentu (*argument from doubt*). Jis aptinka jį *Apie metodą* IV dalyje ir perteikia šitaip:

(1) Galiu abejoti, ar egzistuoja mano kūnas.

(2) Negaliu abejoti, kad aš egzistuoju.

Vadinasi,

(3) Nesu tapatus savo kūnui (Hooker 1978: 172).

Toks samprotavimas grindžiamas Leibnizo dėsnio ir iš esmės niekuo nesiskiria nuo pana- šaus samprotavimo, kurį kartais vartoja pra- dedantieji antifizikalistai:

(1) Didžiuojuosi savimi.

(2) Nesididžiuoju savo kūnu.

Vadinasi,

(3) Nesu tapatus savo kūnui.

Kad ir kaip būtų, samprotavimas yra nepa- grįstas, nes pasitelkia neleistiną „perėjimą nuo *de dicto* teiginio prie *de re* teiginio“ (Hooker

1978: 174). Kita vertus, iš to, kaip Descartes'as siekia išvados (ypač *Apmąstymuose*), aišku, kad vien metodologinės abejonės nepakanka substancijų dualizmui įrodyti. Šeštajame apmąstyme, kuriame pateikiama galutinė viso darbo išvada, jis rašo:

Žinoma, galbūt, arba greičiau tikrai, kaip greitai tai įrodysiu, aš turiu kūną, labai glaudžiai susijusį su manimi. Tačiau aš turiu aiškią ir ryškią idėją apie save kaip apie mąstantį ir netįsų daiktą. Antra vertus, aš turiu aiškią ir ryškią idėją apie kūną kaip tįsų ir visai nemąstantį daiktą. Todėl darosi aišku, jog aš, t. y. mano siela, dėl kurios esu tu, kuo esu, tikrai yra visiškai skirtinga nuo kūno ir gali būti be jo (Dekartas 1641/1978: 216).

Ši ištrauka paaiškina du dalykus. Pirma, Descartes'as nori pasiekti savo dualistinę išvadą remdamasis metafiziškai neutraliomis prielaidomis – neneigdamas kūno ar, savaime suprantama, sąmonės aktualaus egzistavimo. Ir antra, jo išvada gaunama remiantis ne galimų suabejojimų turiniu, bet veikiau jo tam tikrų aiškių ir ryškių idėjų turiniu.

Taigi skirtingumo įrodymas pasiremia bendru principu, kad viskas, kas pamanoma, yra įmanoma, pridėdant kvalifikaciją, kad šis pamanomumas ar suvokiamumas turi būti aiškus, ryškus ir įmanomas net tuo atveju, kai „nenoriu į savo dvasią įsileisti nieko, ko negalėsiu aiškiai ir tiksliai suvokti“ (Dekartas 1641/1978: 206). Vadinasi, ne bet kokia dalykų padėtis, bet tik tokia, kuri yra *aiškiai ir ryškiai* suvokiama, yra iš tikrųjų įmanoma. Ši kvalifikacija yra lemtinga, nes į specifinį suvokiamumo pobūdį nenurodantis įrodymas beveik niekuo nesiskirtų nuo „abejonės įrodymo“. Tačiau išskiriant tik apibrėžtą, išskirtinio pobūdžio suvokiamumą kaip pakankamą adekvataus metafizinės galimybės pažinimo garantą, būtų galima tikėtis, bent kai kuriais atvejais, pateisinti perėjimą nuo *de dicto* prie *de re* teiginių ir taip pagrįsti visą dualizmo įrodymą.

Belieka pagrindinis sunkumas – nurodyti tinkamą aiškių ir ryškių idėjų atpažinimo kriterijų. Descartes'as apeliuoja į Dievą kaip šių idėjų šaltinį ir jų teisingumo garantą:

...kiekvieną kartą, kai valią išlaikau savo žinojimo ribose ir ji nesprenžia apie tai, ko aiškiai ir tiksliai nepažįsta protu, apsirikti neįmanoma. Juk kiekvienas aiškus ir tikslus supratimas, be abejo, yra kažkas, todėl negali kilti iš nebūties, bet būtinai privalo turėti savo kūrėją Dievą, o Dievas, būdamas tobulas, negali būti jokio suklydimo priežastis. O tai reiškia, kad toks supratimas arba toks sprendimas yra teisingas (Dekartas 1641/1978: 202).

Dievo tobulybė ir visagalybė įgalina iš aiškių ir tikslų sąmonės ir kūno idėjų išvesti jų atskirumo galimybę, t. y. ontologinę nepriklausomybę, t. y. tikrą skirtingumą, maždaug tokiu būdu (Margaret Wilson (1991: 292) pateikia analogišką samprotavimo rekonstrukciją):

(1) Aiškiai ir ryškiai suvokiu savo sąmonę kaip atskirą nuo kūno (ar esančią be kūno apskritai).

(2) Visi aiškiai ir ryškiai suvokiami dalykai gali būti sukurti Dievo tokie, kokius juos suvokiu.

(3) Kiekviena dalykų padėtis, kuri gali būti Dievo sukurta, yra įmanoma/galima.

Vadinasi,

(4) Sąmonė gali egzistuoti atskirai nuo kūno.

Toks argumentas paaiškina, kokiu būdu aiškių ir ryškių idėjų turinys yra pakankamas ne vien episteminėms, bet ir stipresnėms metafizinėms išvadoms. Tačiau šio papildomo argumento reikšmingumas reikalauja gebėjimo be mažiausios paklaidos atskirti aiškias ir ryškias idėjas nuo idėjų apskritai. Juk kaip kitaip žinoti, kad pirmoji prielaida teisinga, t. y. kad iš tikrųjų mano sąmonės ir kūno idėjos yra aiškios ir ryškios?

Descartes'o *Metafiziniai apmąstymai* pasirodė kartu su visu rinkiniu komentarų ir kritinių pastabų, kurias jam surašė kiti to meto Eu-

ropos mokslininkai: Thomas Hobbesas, Pierre'as Gassendis, Marinas Mersenne'is, Antoine'as Arnauld ir kiti. Arnauld savojoje recenzijoje nesutinka būtent su suvokiamumu pagrįstu įrodymu teigdamas, kad tokio įrodymo pagrįstumas reikalauja ne aiškių ir ryškių, bet veikiau išsamų (*complete*) ir adekvačių idėjų. Negana to, Arnauld rimtai suabejoja, kad skirtis tarp adekvačių ir neadekvačių idėjų yra epistemiskai skaidri, o neturėdami episteminės priegigos prie šios skirties, negalime pasitikėti nei pačiu įrodymu, nei jo išvada.

Pirmiausia tam, kad pagrindinė šio silogizmo prielaida būtų teisinga, ji turi galioti ne bet kokiam pažinimui, ir net ne aiškiam ir ryškiam pažinimui; ji turi galioti vien tik adekvačiam pažinimui. <...> man nėra visiškai aišku, kad šis pažinimas yra išsamus ir adekvatus, kad galėčiau būti tikras, jog nedarau klaidos nepriskirdamas kūno savo esmei (Arnauld 1641/1984: 140–141).

Klausiantį, „kaip iš fakto, kad jis nežino nieko daugiau, kas priklausytų jo esmei, išplaukia tai, kad niekas daugiau tai esmei ir nepriklauso?“ (1641/1984: 139) ir su metafizinių tiesų išvedimu vien introspekcijos būdu nesutinkantį Arnauld galime laikyti šiuolaikinių dualizmo įrodymų kritikų pirmtaku. Šiuolaikiniai antidualistai remiasi būtent Arnauld naudota strategija – nesutikti, kad conceptualinio psichinių reiškinių (ar įvykių) neredukuojamumo į fizinius reiškinius (ar įvykius) pakanka dualizmui įrodyti. Vienas jų – Davidas Armstrongas – tokius įrodymus lygina su „begalvės moters iliuzija“:

Žmogus, stovintis scenoje priešais visiškai juodą foną, o ant galvos dėvintis juodą audinį, sukurs labai stiprų įspūdį, kad galvos nėra. <...> Atrodo, kad to, kas nėra suvokiama, apskritai nėra (Armstrong 1993: xix).

Regis, atsakymas į Arnauld'o ar Armstrongo keliamą problemą labai paprastas. Tereikia

dar kartą akcentuoti ypatingą aiškių ir ryškių idėjų statusą – kiekvienas suvokiantis aiškia ir ryškia idėją gali daryti pagrįstą išvadą, kad, Armstrongo žodžiais, to, kas nėra suvokiama, apskritai nėra. Žinoma, neįmanoma paneigti galimybės, kad visos aiškios ir ryškios idėjos iš tikrųjų yra teisingos, baigtinės ir adekvačios visagalio Dievo galybės dėka ar galbūt dėl ypatingos savo semantinės struktūros ar dar kokios nors priežasties. Tačiau bet koku atveju problema kyla ne dėl ypatingo šių idėjų semantinio ar loginio statuso, bet dėl jų episteminio išskirtinumo. Aiškumas ir ryškumas nėra pakankamas kriterijus teisingoms idėjoms atrinkti, nes, kaip pažymi Earline Jennifer Ashworth, „puikiausia įmanoma turėti aiškiai ir ryškiai atrodančią idėją to, kas yra klaidinga“ (Ashworth 1972: 101). Descartes'as nepateikė jokio kito kriterijaus, kuris padėtų užpildyti šią spragą, ir primygtinai tetvirtino, kad klaidingos idėjos gali pasirodyti aiškiai ir ryškiai suvokiamos tik iš pirmo žvilgsnio, tik tariamai, bet ne po nuodugnaus ir sąžiningo tyrimo. Taip paaiškėja, kad aiškumas ir ryškumas yra nuo suvokiančio subjekto priklausanti, santykinė bei kiekybiškai kintanti idėjoms priskiriama savybė, o pats Descartes'as patenka į ydingo rato spąstus, atmesdamas „tariamai aiškias ir ryškias idėjas dėl jų klaidingumo, tačiau vienintelis teisingumo kriterijus yra aiškumas ir ryškumas!“ (Ashworth 1972: 102). Tai leidžia suabejoti bent jau viena Descartes'o įrodymui reikalinga prielaida – prielaida, kad aš galiu žinoti, kurios iš mano suvokiamų idėjų yra aiškios ir ryškios „iš tikrųjų“, o ne tik iš pirmo žvilgsnio.

Descartes'o įrodymo trūkumai išlenda tiriant jį dvimatės semantikos būdu. Dvimatė (*two-dimensional*) semantinė analizė išplėtota tik XX šimtmečio antroje pusėje, tačiau plačiai naudojama lingvistiniams ir episteminiams paradoksams spręsti beigi šiuolaikiniuose debatuose dėl sąmonės ir kūno santykio. Jos sklei-

dėjai Davidas Chalmersas ir Frankas Jacksonas dviejų modalinių dimensijų pagrindu bet kokios sąvokos turinį dalija į du komponentus, taip kiekvienai sąvokai priskirdami dvi intensijas. Pirminė intensija apibrėžiama kaip „priklausomybė, pagal kurią nustatoma [sąvokos] referencija *aktualiame* pasaulyje pagal tai, koks tas pasaulis yra“ (Chalmers 1996: 57). Kitaip sakant, pirminė intensija yra ta sąvokos turinio dalis, kuri leidžia mums atpažinti tos sąvokos referenciją ar reikšmę bet kokiame duotame (logiškai galimame) pasaulyje, žvelgiant į tą pasaulį kaip į aktualų. Savaiame suprantama, tai, kas taps sąvokos pirminės intensijos ekstensija priklauso ne tik nuo sąvokos turinio, bet ir nuo to, kokiame pasaulyje ta sąvoka taikoma ar kokio pasaulio atžvilgiu ta sąvoka tiriama. Antrinė intensija yra „priklausomybė, pagal kurią referencija nustatoma *kontrafaktiniuose* pasauliuose, kai referencija *aktualiame* pasaulyje jau nustatyta“ (Ibid.). Pastaroji yra antro laipsnio funkcija, nustatanti sąvokos referenciją kontrafaktiniuose pasauliuose, jau nustatytos referencijos nustatytame *aktualiame* pasaulyje atžvilgiu. Jei pirminė intensija yra referencijos priklausomybė nuo sąvokos turinio ir pasaulio, kurio atžvilgiu ji tiriama, tai antrinė intensija išreiškia referencijos priklausomybę nuo sąvokos turinio, tos sąvokos referencijos *aktualiame* pasaulyje ir kontrafaktinio pasaulio, kuriame ji tiriama. Tai leidžia kiek praplėsti abiejų intensijų charakteristikas, pastebint, kad „pirminė sąvokos intensija, skirtingai nuo antrinės, nepriklauso nuo empirinių faktorių“ (Ibid.) ir kad „apie pirminę ir antrinę intensijas galime mąstyti kaip apie *a priori* ir *a posteriori* prasmės aspektus“ (Chalmers 1996: 62). Analizuodami tam tikras dalykų padėtis modaliniu požiūriu, gautume du modalumo tipus: pirminį, arba episteminį, modalumą – kai dalykų padėtį išreiškiantys teiginiai analizuojami pagal juose vartojamų savo-

kų pirmines intensijas, ir antrinį, arba metafizinį modalumą – kai tie patys teiginiai analizuojami pagal juose aptinkamų sąvokų antrines intensijas. Episteminis modalumas, kaip ir pirminės intensijos, yra pažintinas *a priori* būdu ir nepriklauso nuo empirinių veiksmų. Tačiau metafizinis modalumo įvertinimas, kaip ir antrinių intensijų pažinimas, reikalauja žinių apie sąvokų pirminių intensijų referencijas *aktualiame* pasaulyje, kitaip sakant, yra priklausomas nuo empirinės informacijos.

Descartes'o dualizmo įrodymo analizei svarbu tai, kad mūsų sąvokų referencija, taip pat ir nuo jų priklausomos metafizinės galimybės priklauso nuo to, koks yra aktualus pasaulis. Svarstant ryšį tarp suvokiamumo, episteminų galimybių ir metafizinių galimybių, būtina suvokti, kad metafizinio dualizmo įrodymas reikalauja atitinkamų metafizinių galimybių pagrindimo, o šis savo ruožtu reikalauja atsižvelgti į relevantiškų sąvokų antrines intensijas. Kadangi tai reikalauja empirinio pažinimo, normaliomis sąlygomis išėitų, kad sąmonės skirtingumo nuo kūno (ar jo dalių) ar skirtingų jų egzistavimo galimybių neįmanoma įrodyti tiesiog remiantis *a priori* pažinimu, nugrimzdus minkštasuolyje.

XX šimtmečio vidurio nuosaikieji fizikalistai, atsisakę pretenzijų įrodyti sąmonės ir kūno tapatumą analitiškai bei sureikšmindami biologinius organizmų nervinės veiklos tyrimus, rinkosi būtent šį kelią. Herbertas Feigl, Jackas J. C. Smartas, Davidas Armstrongas ir kiti teigė, jog sąmonės ir kūno tapatumą išreiškiantis teiginys yra neanalitinė, empirinė ir metafiziškai atsitiktinė tiesa, kurią galima įrodyti remiantis gamtamoksliniais eksperimentais. Tokias jų viltis sužlugdė Saulo Kripke's episteminų ir metafizinių santykių analizė, parodžiusi, kad bet koks tapatumas yra metafiziškai būtinas „ryšys“, o Smarto ar Armstrongo tipo materialistams, kaip ir pačiam Kripke'i, tai reiškė

sąmonės ir kūno tapatumo nesuderinamumą su judviejų ryšio nors ir aktualiū nebūtinumu ar atsitiktinumu.

Kripke's atradimai bei dvimatė semantikos analizė suteikė galimybę nūdienos dualizmo šalininkams sukonstruoti naują, sudėtingesnę pamanomumu ar suvokiamumu paremtą geidžiamos metafizinės tezės įrodymą. Chalmersas pateikia vadinamąjį „zombio“ eksperimentą, kuriame siūlo įsivaizduoti zombių pasaulį, kuris visais įmanomais fizikiniais aspektais yra mūsų realaus pasaulio dublikatas, tačiau šio pasaulio gyventojai nepasizymi jokiomis psichinėmis ar mentalinėmis savybėmis. Chalmersas, kaip ir Descartes'as, siekia įrodyti dualizmą remdamasis metafiziškai neutraliomis prielaidomis, todėl aktualaus pasaulio pobūdis šiame argumente neturi turėti jokios reikšmės. Ir nors, pasak Chalmers'o, zombių pasaulis „veikiausiai yra empiriškai neįmanomas, atrod, kad aprašyta koherentiška situacija; aš negaliu įžvelgti jokio prieštaravimo tokio pasaulio aprašyme“ (Chalmers 1996: 96). Tai, jo manymu, reiškia, kad „sąmonė nėra logiškai parėinanti nuo fizikinės plotmės“ (ibid, 97). Loginė pareitis (*logical supervenience*), kurią Chalmersas sieja su episteminėmis galimybėmis, yra vertintina psichinių ir fizikinių sąvokų pirminių intensijų požiūriu, o jos stoka išreiškia tai, kad nėra įmanoma psichinius faktus *a priori* dedukuoti iš fizikinių faktų. Sąmonės loginio (ar konceptualinio) nepriklausomumo nuo fizikinės plotmės tezė gaunama visiškai pagrįstai, suvokiamumo būdu, o kadangi nei ji nei jos neigimas neturi tiesioginių ontologinių implikacijų, su ja gali sutikti tiek dualistai, tiek nuosaikūs fizikalistai. Tačiau Chalmersas teigia, kad „jei fizikiniu požiūriu tapatus zombių pasaulis yra logiškai galimas, iš to išeina, kad sąmonės egzistavimas yra *papildomas* faktas apie mūsų pasaulį, kurio neužtikrina vien fizikiniai faktai“ (Chalmers 1996: 123). Perėjimas nuo

sąvokų analizės prie metafizinės išvados atveria galimybę pateikti Chalmersui priekaištus, kuriuos Descartes'o įrodymui surašė Arnauld.

Savaime suprantama, kad jei zombiai ir jų pasaulis būtų iš tikrųjų galimi, tai fizikalistai, susipažinę su Kripke's atsitiktinių tapatybių tyrimų, turėtų nusileisti. Tačiau vargu ar prijaučiantys fizikalizmui ar tiesiog šiaip atsargiai vertinantys situaciją sutiktų, kad Chalmerso „zombio“ eksperimentas galutinai paneigia metafizinę fizikalizmo tezė, kad psichiniai reiškiniai yra tapatūs fizikiniams reiškiniams.

Chalmerso dualizmo įrodymą būtų galima rekonstruoti tokiu samprotavimu:

(1) Jei zombių pasaulis yra metafiziškai galimas, tai fizikalizmo tezė yra klaidinga.

(2) Zombių pasaulis, fizikiniais aspektais tapatus mūsų pasauliui, yra logiškai galimas.

(3) Jei zombių pasaulis yra logiškai galimas, jis yra metafiziškai galimas.

Vadinasi,

(4) Fizikalizmo tezė yra klaidinga.

Zombio eksperimentu paremtas samprotavimas skiriasi nuo Descartes'o pateikiamo įrodymo. Pirmiausia, jis veikiau taikytinas fizikinėms ir psichinėms savybėms, o ne maštančiai ir tįsiai substancijoms. Antra vertus, jis remiasi suvokiamumu galimos situacijos, kurioje egzistuoja fizikinis pasaulis ir nėra psichinių reiškinų, o ne dekartiškos situacijos, kurioje egzistuoja tik sąmonė ir nėra kūno. Tačiau abu įrodymai remiasi perėjimu nuo suvokiamumo ar episteminės galimybės prie stipresnės – metafizinės galimybės. Be to, abu įrodymai mįslingai nesiskaito su Josepho Levine'o pastebimu faktu, kad „galimumas yra objektyvi situacijos savybė, o suvokiamumas [...] yra santykis tarp situacijos ir pažįstančiojo subjekto“ (Levine 1998: 450). Kadangi subjekto santykis su situacija priklauso nuo situacijos pateikimo būdo, to pateikimo būdo ar situacijos aprašymo adekvatumas turi atsidurti kritinio žvilgsnio centre:

Kai sprendžiu, kad [tam tikra situacija] S yra galima, mano sprendimo turinys yra faktas apie S, kad neegzistuoja formaliai nenuoseklus S aprašymas, o ne tik tai, kad aš nežinau tokio. Tačiau tai, kas padaro teisingu apie S ir mane, kad S yra man suvokiamas, yra faktas, susijęs su manimi, kad aš nežinau jokio formaliai nenuoseklus S aprašymo. <...> Ar galiu turėti geresnį įrodymą, kad nėra formaliai nenuoseklių S aprašymų, nei tai, kad tokių nežinau? (Levine 1998: 452).

Taigi, viena vertus, vienintelis būdas sužinoti modalinių teiginių logines reikšmes tėra intuicija. Kita vertus, akivaizdu, kad tokia intuicija patikima tik tuo atveju, kai svarstoma situacija aprašyta adekvačiai ir tas adekvatumas yra kiek įmanoma patikrintas. Tačiau Chalmersas teigia, kad galima fizikalistų apeliacija į *a posteriori* sąmonės ir kūno sutapatavimo galimybę, kaip antrinių, empiriniu būdu pažįstamų intensijų tapatumą, kurio net dvimatė semantika negali vienareikšmiai paneigti, nepaveikia jo dualizmo įrodymo. Savaiame suprantama, reikalingas paaiškinimas, kodėl vien pirminių intensijų skirtingumas yra pakankamas metafizinei išvadai apie tų savybių referentus pagrįsti. Tokio paaiškinimo Chalmersas nepateikia, tik nurodo, kad

...įrodymas ima veikti net jei susitelkiame tik į pirmines intensijas ir nekreipiame dėmesio į antrines. <...> Nes pastebėtina, kad nepriklausomai nuo to, ar antrinės intensijos sutampa, pirminė intensija apibrėžia puikiausiai tinkamą objektų savybę visuose galimuose pasauliuose. <...> Jei mes galime parodyti, kad yra galimi pasauliai, fizikiniu požiūriu tapatūs mūsų pasauliui, tačiau kuriuose trūksta [psichinių terminų] pirminė intensija apibrėžiamos savybės, tai gauname dualizmą (Chalmers 1996: 132).

Chalmersas nusisuka nuo antrinių intensijų, nes, jo supratimu, pirminės sąvokų intensijos nurodo puikiausiai tinkamas objektų savy-

bes, o šių intensijų skirtingumas nulemia tų savybių skirtingumą, ir tai nereikalauja jokio paaiškinimo, kodėl analitiškai skirtingos savybės negali būti sintetiškai tapačios. Analitinis sąvokų skirtingumas būtų pakankamas, jei žinotume, kad sąvokos, apie kurias kalbame, visiškai apibrėžia savo referencijas, yra mums absoliučiai skaidrios ir šia prasme yra išsamios ir nekeistinos. „Zombio“ eksperimentu grįstas dualizmo įrodymas reikalauja būtent tokio, dekartiško, tačiau didžiai abejotino episteminio skaidrumo.

Frankas Jacksonas, buvęs¹ Chalmerso bendražygis antifizikalistinėje kampanijoje yra atviresnis apie šį paslaptinę perėjimą nuo pirminių intensijų prie metafizinių išvadų. Jis sako, kad sunkumų nebekyla suvokus, jog kai kurios sąvokos yra ne dvimatės, o turi tik vieną matmenį. Jacksonas atvirai tvirtina, kad dvimatės semantinės analizės istorijoje yra dvi dalyai, susijusios su *a priori* pažinimu, arba, kaip jis tai vadina – du mūsų sąvokų aspektai, kurie nepriklauso nuo to, „koks yra aktualus pasaulis“ (Jackson 1998: 51). Pirmiausia tai jau minėtos, *a priori* pasiekiamos pirminės intensijos (arba A-intensijos) ir, antra vertus, klausimas „ar konkrečios sąvokos A-intensija sutampa su jos C-intensija ar ne“ (Ibid) (kur C-intensija vadinama antrine intensija). Jacksonas sąmoningai (arba ne) painioja Kripke's išpainiotas metafizines ir epistemologines distinkcijas, sutapatindamas aprioriškumą su modaline terminija. Pasak jo, dvi sąvokos intensijos skiriasi, „jei ir tik jei sąvokos ekstensija kinta keičiant aktualųjį pasaulį. O ar taip nutinka ar ne, nepriklauso nuo to, kuris pasaulis yra aktualus. Taigi klausimas, ar sąvoka yra dvimatė, išsprendžiamas *a priori* būdu, nes atsakymas

¹ 1998 paskelbtame straipsnyje „Postscript to Qualia“ Jacksonas išsivadėjo savo antifizikalistinių idėjų.

nepriklauso nuo to, kuris pasaulis yra aktualus“ (Jackson 1998: 52). Jei sąvokos ekstensijos priklausomumas nuo to, koks yra aktualus pasaulis, yra *a priori*, tai tokios teorijos požiūriu bet kokia metafiziškai būtina situacija turi būti pažini *a priori*. Faktai, kad Norma Jean Baker buvo Marilyn Monroe arba kad Josephas Ratzingeris yra Benediktas XVI, arba kad panteros ir jaguarai yra viena gamtos rūšis, turėtų būti pažinūs *a priori*, bent jau dėl to, kad jie teisingi visuose galimuose pasauliuose, o jų teisingumas nepriklauso nuo to, koks pasaulis yra aktualus.

Akivaizdu, kad Chalmerso dualizmo įrodymas priklauso ne tik nuo neutralių dvimatės semantikos principų, bet ir nuo mažai paaiškintos episteminės prielaidos. Chalmersas ir Jacksonas leidžia suprasti, kad, jų įsitikinimu, bent jau psichinių savybių sąvokos yra išskirtinės – mes turime ypatingą episteminę prieigą prie jų turinio, taigi ir prie jų referencijos aktualiame ir visuose galimuose pasauliuose. Tai

taip pat reiškia kad, dualistinės teorijos požiūriu, tos sąvokos yra tobulai baigtinės, fiksuotos ir atsparios konceptualinėms revizijoms, nes juk nėra jokių faktų (šiam ar kitame galimame pasaulyje), nuo kurių priklauso sąvokos turinys. XVII šimtmečio filosofiniu dialektu sakytume, jog tos sąvokos mums yra *aiškios* ir *ryškios*. Tačiau analizuojant dualizmo įrodymą semantikos požiūriu paaiškėja, kad būtent ši prielaida pažeidžia metafizinio neutralumo reikalavimą. Juk jei į dualistų ir monistų ginčą pažvelgsime kaip į ginčą dėl mentalinių ir fizikinių sąvokų referencijos, tai bet kokia prielaida, iš anksto užfiksuojanti sąvokų referenciją, yra neleistina, nes joje iš anksto glūdėtų šališkas aptariamąs problemas sprendimas. Taigi dualizmo įrodymas reikalauja pagrįsti privilegijuotą mentalinių sąvokų episteminių statusą ir pademonstruoti, koku pagrindu galima teigti, kad šios sąvokos yra išsamios ir adekvačios. Šia prasme klausimas, kurį Descartes'ui iškelė Arnauld, iki šiol lieka neatsakytas.

LITERATŪRA

Armstrong, D. (1993) *A Materialist Theory of the Mind* – paperback edition. London: Routledge.

Arnauld, A. 1984. „Objections and Replies“, in vol. 2 of *The Philosophical Writings of Descartes*, tr. J. Cottingham, R. Stoothoff and D. Murdoch. Cambridge: Cambridge University Press, p. 138–154.

Ashworth, E. J. (1972) „Descartes' theory of Clear and Distinct Ideas“, in R. J. Butler (ed.). *Cartesian Studies*. Oxford: Basil Blackwell, p. 89–105.

Chalmers, D. (1996) *The Conscious Mind*. Oxford: Oxford University Press.

Dekartas, R. (1978) *Rinktiniai raštai*. Parengė R. Ozolas, vertė G. Bartkus ir P. Račius. Vilnius: Mintis.

Hooker, M. (1978) „Descartes' denial of mind-body identity“, in M. Hooker (ed.). *Descartes: Criti-*

cal and interpretive Essays. Baltimore and London: John Hopkins University Press, p. 171–185.

Jackson, F. (1998) *From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Levine, J. (1998) „Conceivability and the Metaphysics of Mind“, *Nous* 32(4): 449–480.

Williams, B. (1967) „Descartes“, in vol. 2 of P. Edwards (ed.). *Encyclopedia of Philosophy*. New York and London: Macmillan Publications.

Wilson, M. D. (1991) „Descartes: The Epistemological Argument for Mind-Body Distinctness“, in vol. 3 of G. J. D. Moyal (ed.). *Rene Descartes. Critical Assessment*. London and New York: Routledge, p. 289–299.

DESCARTES' ARGUMENT FOR DUALISM IN CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF MIND

Jonas Dagys

Summary

The paper analyzes Descartes' argument for the mind-body dualism from the perspective of contemporary analytical philosophy of mind. It attempts to show that the popular zombie argument, mostly due to David Chalmers, is reminiscent of this Cartesian proof of dualism. The intended conclusion is that although the contemporary argument invokes modal semantic analysis and two-dimensional theory of conceptual content and so is technically more difficult and resistant to certain physicalist criticism, it nevertheless rests on an unstated and

unjustified assumption. This assumption is that of epistemic transparency and completeness of at least some of our concepts. It was the same assumption that had been identified as one of the weaknesses of the original Cartesian argument for dualism. Therefore, one could argue that Arnauld's objections to Descartes are well applicable to Chalmers' antiphysicalist arguments without substantial modification.

Keywords: philosophy of mind, arguments for dualism, zombie argument, physicalism.

Įteikta 2005 09 19